Roma'nın Anadolu'daki Doğu Sınırında Bulunan Karargahlar Üzerine Bir İnceleme[1]

Dicle KAYA[2]

Keywords: Roman Empire, Eastern Frontier, Euphrates River, Headquarters, Legion

The Roman Empire built military structures on many frontiers from the beginning of the period they started extending their borders and establishing new provinces. Since the 1st c. A.D., the Euphrates River borderline, the Eastern frontier of the Empire, was equipped with military structures. However, there is no continuous fortification observed in this area as in the case of Hadrian's Wall. Thanks to the rescue excavations carried during the construction of dams on the Euphrates River in the 1970s, military structures, which were not well known by that time, were identified. Accordingly, the aims of this study are: to make an assessment of the Roman military quarters in the Euphrates River defense line identified in the borders of Turkey with the help of archaeological data; to try to understand the reasons of the change in the military architecture according to the borders; and to establish grounds for further studies of the eastern borderline of the Empire.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Doğu Sınır, Fırat Nehri, Karargâh, Lejyon

Roma İmparatorluğu, sınırlarını genişletmeye ve yeni eyaletler kurmaya başladığı dönemden itibaren sınır hattı üzerinde bir çok yere askeri yapılar inşa etmiştir.M.S. 1.yy'dan sonra imparatorluğun doğu sınırı olan Fırat nehir hattı da, askeri yapılarla donatılmıştır.Fakat burada Hadrianus Duvarı gibi kesintisiz bir tahkimat görülmez. 1970'li yıllardan itibaren Fırat Nehri üzerine inşa edilen barajlar sebebiyle gerçekleştirilen kurtarma kazıları ile birlikte, o zamana kadar fazla bilgi sahibi olmadığımız askeri yapılar tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, tespit edilmiş olan ve Türkiye sınırları içerisinde kalan Roma Dönemi Fırat nehir hattı savunmasına ait karargâhların, arkeolojik veriler yardımıyla bir değerlendirmesini yapmak; askeri mimarinin sınırlara göre değişiminin nedenlerini anlamaya çalışmak ve daha sonraki çalışmalar için doğu sınır hattı ile ilgili araştırma zeminini oluşturabilmektir.

[1] Birinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 07.05.2018 Kabul Tarihi: 02.06.2018
İkinci Hakeme Gönderilme Tarihi: 07.05.2018, Kabul Tarihi: 12.06.2018

[2] Dicle KAYA (M.A.), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Doktora Programı. E-mail: 1diclekaya@gmail.com, Orcid No: 0000 0003 4728 4373

Giriş

MS 1.yy ortalarından itibaren Roma'nın askeri sınırı, doğuda Fırat Nehri'ne kadar genişlemiştir. Daha önce yalnızca geçici karargâhlar ve mobilize askeri birlikler bulunan sınır hattına imparatorluk kalıcı karargâhlar, kaleler, gözetleme kuleleri, yol ve köprüler inşa etmeye başlamıştır. Önce Parthlar, daha sonra Sasaniler ile Roma arasında sınır görevi gören Fırat Nehri'ne 1970'li yıllar itibariyle yapılan barajlar sebebiyle bir çok taşınabilir-taşınamaz kültür varlığı sular altında kalmıştır[1].

Fırat Nehri bölge için her dönemde hem stratejik, hem coğrafi hem de psikolojik bir sınır olmuştur. MS 17 yılında Kappadokia, İmparator Tiberius tarafından eyalet olarak düzenlenmiş ve Fırat Nehri sınır kabul edilmiştir (Tacitus. Ann. I.11). Bu tarihten M.S 69/70 yıllarına kadar Roma ile Parthlar arasında zaman zaman nehir üzerindeki adalarda görüşmeler gerçekleştirilmiş, anlaşmalar imzalanmıştır. MS 70 yılında Kudüs'ü kuşatan İmparator Vespasianus kenti ele geçirdikten sonra doğu sınırı düzenlemeye başlamıştır (Suetonius. Vesp. 8. 4) (Fig. 1). Bu dönemden itibaren nehrin batı kıyısında stratejik açıdan önemli olduğu düşünülen Zeugma, Samosata, Melitene ve Satala'ya karargâhlar inşa edilmiş; bunların bağlantı noktalarına da kaleler ve gözetleme kuleleri yerleştirilmiştir (Mitford 1974$_{b:}$ 167; Yıldırım 2011: 10).

Vespasianus Dönemi'ne kadar hem Roma hem de Parthlar için Akdeniz'e en yakın yol güzergahı üzerinde yer alan Kappadokia ve Kommagene Krallıkları önemli konumdaydı. Traianus Dönemi'ne gelindiğinde Osrhoene ve Armenia civarındaki savaşlar sonucunda sınır, Dicle Nehri'nin doğusuna uzanmıştır. MS 117 yılında Roma İmparatorluğu, dört yönde de en geniş sınırlarına ulaşmış durumdadır. Hadrianus Dönemi'nde ise sınır, daha güvenli olduğu düşünülen Fırat'a tekrar çekilmiştir (Sartre 2008: 640). İmparator Septimius Severus Osrhoene, Syria ve Kuzey Mesopotamia topraklarını düzenlemiş, Syria'yı "Coele Syria" ve "Syria Phoenice" olarak iki eyalete bölmüştür. Coele Syria, Samosata'yı Dura-Europos'a bağlaması açısından önemlidir. Bu kuzey parçada *Legio IIII Scythica* ve *Legio XVI Flavia Firma*, güneyde ise *Legio III Gallica* vardır (Pollard-Berry 2012: 132). MS 198 yılında Mezopotamia'nın eyalet olarak düzenlenmesinin ardından *Legio I* ile *Legio III Parthica*, Singara ve Nisibis'e yerleştirilmiştir (Edwell 2008: 28). MS 212/213 yılında ise Edessa Krallığı kendini feshederek, Roma kolonisi olan Osrhoene'nin bir parçası olmuştur. MS 224 yılından itibaren Fırat'ın doğusunda Parthlar'ın varlığına son veren Sasaniler vardır. MS 3.yy'ın ikinci yarısı ile birlikte Roma ile Sasaniler arasında yapılan savaşlar neticesinde sınır hattında değişiklikler olmuş, Roma'nın MS 395 yılında ikiye bölünmesinin ardından askeri merkezlerin değişmesi sebebiyle lejyonlar da çeşitli üslere dağılmışlardır.

[1] Doç. Dr. Aşkım Özdizbay'ın danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Yüksek Lisans Programı'nda 2017 yılında tamamlanan "Roma'nın Anadolu'daki Doğu Sınırı: Karargâhlar, Köprüler ve Yol Ağlarının Arkeolojik Açıdan İncelenmesi" başlıklı tezden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada, yalnızca Fırat Nehri boyunca yerleştirilen karargâhlara yer verilmiştir.

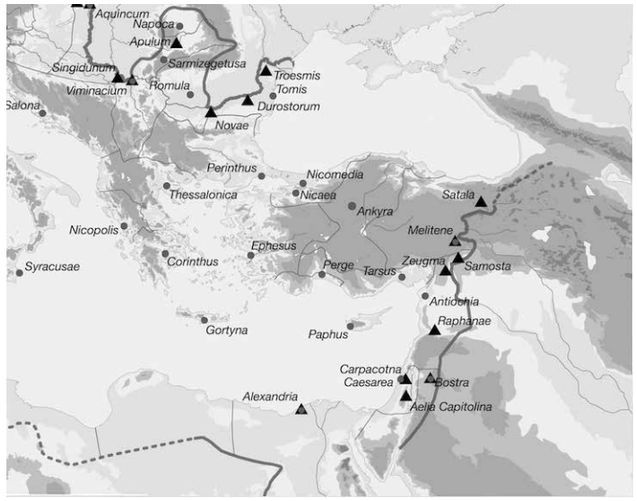

Fig. 1: *Fırat Sınırı (Çevrimiçi: http://www.limes2015.org/limes/roman-frontiers-and-world-heritage/)*

MS 70 yılından itibaren Roma'nın Anadolu'daki doğu sınır hattı boyunca *Legio IIII Scythica, Legio XII Fulminata, Legio XVI Flavia Firma, Legio XV Apollinaris*, kalıcı karargâhlara konuşlandığı bilinen lejyonlardır. MS 284-337 yılları arasında ise Hadrianus Limanı'ndaki *Classis Pontica* (Karadeniz Filosu)'nın ve Satala'ya giden güneydeki yolların güvenliğini sağlamak için *Legio I Pontica, Trapezos'a* konuşlandırılmıştır (Cowan 2015: 38).

Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırındaki Karargâhlar

Fırat Nehri sınır hattındaki en erken kalıcı askeri yapılar, Vespasianus Dönemi (MS 69-70) ile birlikte karşımıza çıkar. Bu dönemde Kappadokia'ya biri Satala diğeri Melitene olmak üzere iki karargâh inşa edilmiştir (Edwell 2008: 18). Antik yazarlarca Vespasianus Dönemi öncesinde de bazı askeri yapılardan bahsedilmekte, fakat bunların geçici inşalar olduğu düşünülmektedir. Dört ana karargâhın arasındaki kaleler ve gözetleme kuleleri ise büyük oranda Hadrianus Dönemi'nde inşa edilmiş olmalıdır (Edwell 2008: 22). *Itinerarium Antonini Augusti* ve *Tabula Peutingeriana*'da adı geçen bu yardımcı kaleler, birbirlerinden birer günlük yürüyüş mesafesi (yaklaşık 20 km) uzaklıkta bulunmaktadırlar (Mitford 1977: 507; Hodgson 1989: 180). Assur Koloni Çağı'ndan itibaren kullanılan ve İmparatorluk Dönemi'nde askeri nitelik kazanan yollar ise, Vespasianus ile Septimius Severus dönemlerinde standart hale getirilmiştir (Mitford 1977: 510). Bu çalışma kapsamında söz konusu askeri üsler, aşağıda güneyden kuzeye doğru incelenmiştir:

İmparatorluğun tüm doğu sınırındaki karargâhlar, standart biçimde alçak tahkimat duvarlı, bir veya birden fazla sur duvarı ile hendek ve sur boyunca belli aralıklarla yer alan, dışa çıkıntı yapmayan gözetleme kulelerine sahiptir. Tahkimâtın içinde ise yönetim ile ilgili yapılar ve askerlerin konakladığı kışlalar mevcuttur. Fakat imparatorluğun geç

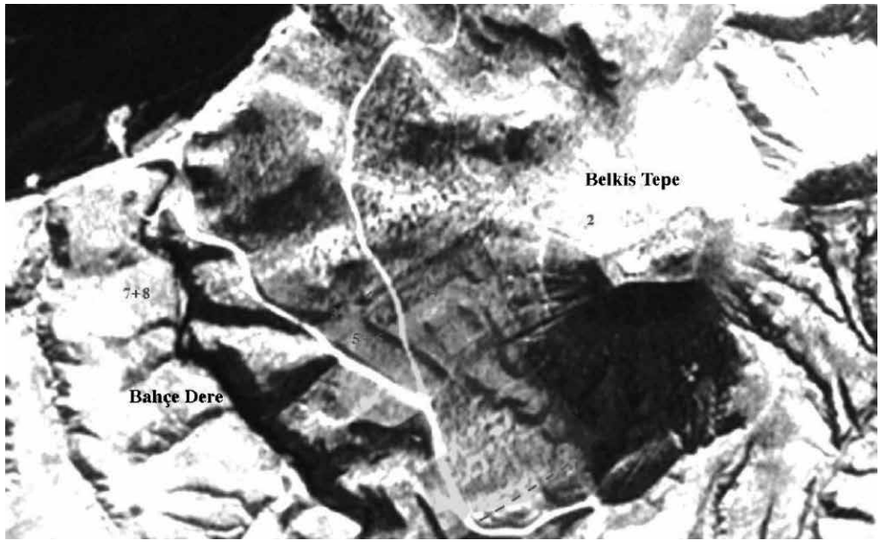

Fig. 2: *Zeugma'daki At Meydanı'nda araştırılan alan (Hartmann-Speidel 2003: 110 Fig. 11).*

dönemlerine gelindiğinde yapılar daha komplike, daha küçük ve kareye yakın bir form almaya başlamış, kuleler sur duvarından dışarıya çıkıntı yapacak şekilde inşa edilmiştir. Sur duvarlarının iç tarafına eklenen mekânlar askerlerin konaklaması için kullanılmıştır (Gregory $1996_{b:}$ 172).

Zeugma

İmparatorluğun, günümüzde Türkiye sınırları içerisinde kalan doğu sınırının en güneyindeki karargâh Zeugma (Seleucia ad Euphrates)'dadır. Gaziantep sınırları içerisinde, Birecik'in 10 km kuzeyinde, Fırat'ın batı kıyısında yer alan Zeugma, Assur Koloni Çağı'ndan itibaren Fırat'ın geçildiği en önemli nokta olmuştur.

MS 58 - 63'te İmparator Nero tarafından bölgeye gönderilen Corbulo, komutasındaki binlerce lejyonerle Zeugma'da geçici karargâh kurmuştur (Tacitus. Ann. XII, 11-12). Bundan hemen sonra Zeugma'da ilk konuşlanan, *Legio X Fretensis*'tir (Iosephus: VII.1-3). Kudüs Kuşatması başlamadan hemen önce, geçişin kalıcı güvenliğini sağlamak amacıyla *Legio IIII Scythica* buraya konuşlanmış; *Legio X Fretensis* ise Zeugma'ya bir daha geri dönmeyerek Kudüs'e yerleşmiştir (Iosephus: III.4.2; V.1.6; VII.1.3; Tacitus. Hist.V.1).

Zeugma'nın Roma Dönemi sur sistemini anlamak amacıyla Gaziantep Arkeoloji Müzesi, Bern Üniversitesi ve Lausanne Üniversitesi 1996-2001 yıllarında, barajdan etkilenecek öncelikli alanlarda çalışmalar yapmıştır. Uydu fotoğraflarında, Belkıs Köyü'nün doğusunda, yukarı teras bölümünde dikdörtgen planlı ve birbiri üzerine eklenerek inşa edilmiş iki evreli bir yapı tespit edilmiştir. 11-12 hektarlık alandaki yapının duvarları kerpiç ve kilden, iç mekanlar ise kil ve tuğladan inşa edilmiştir (Hartmann-Speidel 2003: 104;

Hartmann-Speidel 1999: 418). Daha sonraki yıllarda, bu yapıların etrafında hendekler ve bunlarla aynı doğrultuda uzanan dikme delikleri tespit edilmiştir. Geçici malzeme ile inşa edilen bu yapılar, MS 1.yy'a tarihlendirilmiştir. Yapıların sırasıyla İmparator Tiberius ve Claudius dönemlerinde inşa edildiği düşünülmektedir (Hartmann-Speidel 2000: 337-338).

Hellenistik Dönem Akropolisi olan Belkıs Tepe'nin kuzeybatısında "At Meydanı" olarak adlandırılan ve çok sayıda *Legio IIII Scythica* damgalı tuğla ele geçen yaklaşık 20 hektarlık alanda, 2002 yılından itibaren yüzey araştırması ve sondaj çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Fig. 2). Alanın güneyinde kalan Bahçedere ile Belkıs Tepe arasındaki alanda teraslama yapıldığı görülmüştür. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda açılan sondajlarda, platonun batı yamacına paralel uzanan, büyük dikdörtgen taş bloklar ile çakıl ve kum kullanılarak kaba inşa edilmiş 1m genişlikte duvarlar tespit edilmiştir (Hartmann-Speidel 2003: 107-109). Farklı açmalardaki stratigrafi/tabakalanma burada birkaç evre olduğunu göstermektedir ve bu durum buluntularla da kanıtlanmaktadır (Hartmann-Speidel 2003: 109).

Sondajlarda duvarların yanı sıra dikme oyukları, ok ve mızrak uçları, askeri zırh parçaları, Claudius ve Traianus dönemlerine tarihlendirilen, üzerinde kontrmark bulunan birer sikke, MS 3.yy ortalarında Zeugma darphanesinde basılmış bir sikke ve çok sayıda lejyon damgalı tuğla bulunmuştur.

2003 yılında, 2002 yılı çalışma alanının kuzeybatı köşesindeki 100x200 m'lik alanda çalışmalar devam etmiş, yeni sondajlar açılmıştır. Bu sondajlarda, yapının kanalizasyon sistemine ait pişmiş toprak künkler, duvar temelleri ve latrinayla ilişkili olduğu düşünülen bazı buluntular tespit edilmiştir (Fig. 3) (URL 2: 5). Tüm verilere göre yaklaşık 1 hektarlık alanı kaplayan ve dikdörtgen planlı bu yapının, askeri amaçla kullanılmış olabileceği düşünülse de, Zeugma'da sürekli kalanbir lejyondaki yaklaşık 5000 askerin konaklayabileceği büyüklükte değildir (Hartmann-Speidel 2013: 384).

Samosata

Adıyaman il sınırları içerisindeki yerleşim ve karargâh, 1983 - 92 yıllarında Fırat Nehri üzerinde, Adıyaman-Şanlıurfa arasında inşa edilen Atatürk Barajı suları altında kalmıştır.

Kommagene Krallığı'na başkentlik yapan yerleşim, Vespasianus ile birlikte MS 72 yılında

Fig. 3: *Zeugma karargâhının hamamına ait olduğu düşünülen altyapı sistemi (Çevrimiçi: http://www.mavors.org/PDFs/ Zeugma2003.pdf, Fig. 6.)*

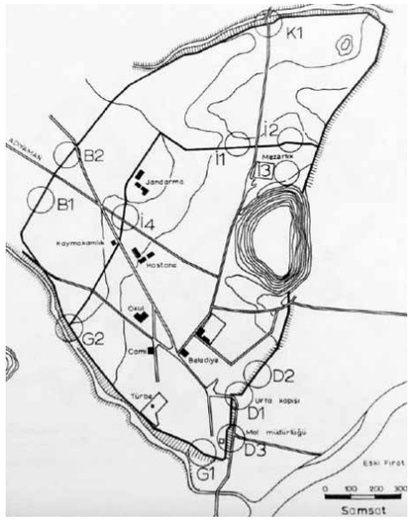

Fig. 4: *Samosata kent planı ve sondaj alanları (Tırpan 1986: Fig.1).*

doğu sınır hattındaki önemli karargâhlardan biri olmuştur. Bu dönemde Samosata'ya yerleştirilen ilk lejyonun *Legio III Gallica* olduğu düşünülmektedir. Satala'da yerleşik olan *Legio XVI Flavia Firma* ise MS 118 yılından itibaren Samosata'ya gelmiş, onun yerine ise *Legio XV Apollinaris* Satala'ya yerleştirilmiştir (Wagner 2003/2004: 135). MS 257 yılında Sasani Kralı I. Şapur burayı ele geçirmiş, MS 271 yılında ise İmparator Aurelianus geri almıştır. Bir süre sonra Syria Eyaleti'nin merkezi, daha güvenli olduğu düşünülerek, Syria'daki Hierapolis'e taşınmıştır (Ammianus Marcellinus: XIV. 8. 7; Serdaroğlu 1977: 21).

Samosata'nın arazisi, Fırat'tan yaklaşık 10 m yüksektedir ve anakaya konglomeradır. Yerleşimin doğu kıyısında, surların ortasında Akropolis'in yer aldığı bir höyük bulunmaktadır. Yerleşim güneyde Samsat Deresi, kuzeyde Sütbulak Deresi, batıda ise dağlar tarafından sınırlanmaktadır (Fig. 4) (Tırpan 1986: 183). 25 hektarlık bir alan ve Fırat kıyısındaki alçak teraslar üstünde yer alan Samosata'nın; toplam 5 km uzunluk, 1,5 - 2 m kalınlık ve 10 m yükseklikteki dış suru, *opus reticulatum* tekniğinde inşa edilmiştir (Fig. 5). Bu durum, doğu karargâhları için bir ilk olarak kabul edilmektedir. Ayrıca sur dışında yer yer hendeklerin varlığı rapor edilmiştir (Gregory 1996_a: 124).

Aşağı Şehir surunun tamamı kazılamamış, gerekli görülen alanlarda çalışmalar yapılmıştır (Gregory 1996_a: 126; Wagner 2003/2004: 135; Tırpan 1986: 188-190, Fig. 8). Doğudaki sur duvarı *opus caementicium* tekniğinde örülmüş; tüm dış yüz kalın biçimde sıvanmıştır. Bunun önündeki ikinci duvar *opus mixtum* örgü sergiler. Surun ana girişi 6,65 m yükseklikteki Urfa Kapı'dır. Duvar çekirdeği moloz taş ve harçtan oluşur. Her iki yüzde de, dış köşedeki payandalar, *opus reticulatum* tekniğinde inşa edilmiştir. Kapıya bitişik olan gözetleme kulesinin dış yüzü *opus reticulatum*; iç yüzü ise altıgen taş bloklarla *quasi reticulatum* tekniğindedir.Yerleşimin güneyindeki surun da ikinci bir tahkimatı bulunur. Batı tahkimat daha karmaşıktır; burada üç farklı sur duvarı ortaya çıkarılmıştır. Ortadaki duvarda *opus reticulatum* tekniği uygulandığı görülmekte; diğer iki duvarın, bunu korumak için yapıldığı düşünülmektedir. Yaklaşık 10 m uzunluktaki kuzey surda da *opus reticulatum* tekniği uygulanmıştır. Daha sonra dirsek yapan duvar kuzeydoğu yönünde yaklaşık 17 m daha izlenebilir; bu kısımda *opus incertum* tekniği uygulandığı görülmektedir.

Dış surda *opus reticulatum* görülmesi, İtalya'dan oldukça uzak olması sebebiyle önemlidir. Tırpan, Samosata'ya ilk lejyonun yerleştirildiği MS 1.yy'ın son çeyreğinde aşağı sur sisteminin inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Tırpan 1986: 192). Hadrianus

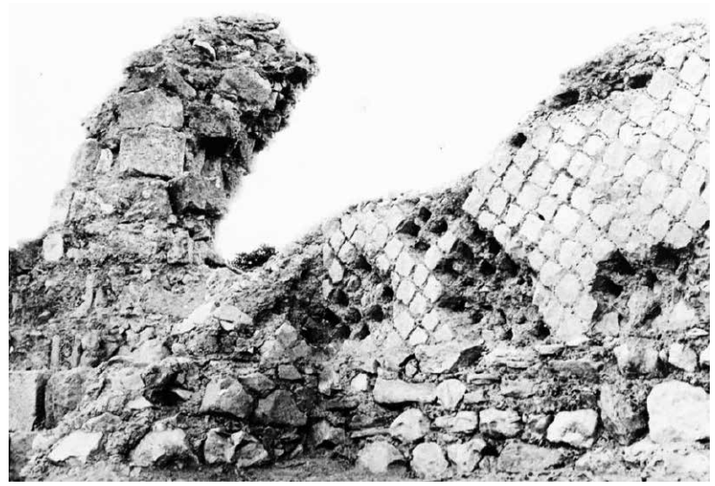

Fig. 5: *Samosata'daki* opus reticulatum *tekniğinde örülmüş bir duvar (Özgüç 2009: Lev. 94 Fig. 209).*

Dönemi'nde Samosata'ya gelen *Legio XVI Flavia Firma*, zamanla bu suru güçlendirmiş; eklemeler, yamalar ve tadilatlar yapmış olmalıdır.

Yapılan çalışmalarda lejyon karargâhına ilişkin kalıcı bir yapı izine rastlanmamıştır. Lejyonun burada kalıcı olması ile ilgili en önemli kanıt ise *opus reticulatum* başta olmak üzere diğer Roma duvar tekniklerinin Samosata'nın dış surunda uygulanmış olmasıdır. Bu durum doğu karargâhları için nadirdir ve bu tekniklerin kullanılması, bazı araştırmacılara göre Nemrut Dağı'ndaki Antiokhos'un kült merkezinde olduğu gibi burada da bir "Philoromaios" göstergesidir (Gregory 1996_a: 128). Bazı bölümlerinde *opus mixtum* tekniğinin kullanıldığı doğu ve güney surda karşımıza çıkan *Legio XVI* damgalı pişmiş toprak ve kireçtaşı levhalar sebebiyle bu bölümler M. S. 2.yy'a tarihlendirilmektedir (Tırpan 1986: 194).

Melitene

İmparator Vespasianus'un MS 70 yılı itibariyle Kappadokia'ya yerleştirdiği iki lejyondan biri olan *Legio XII Fulminata*'nın askeri üssü Melitene, modern Malatya ilinin 10 km kuzeyinde, Eski Malatya ya da Battalgazi olarak bilinen ilçede, Fırat Nehri havzasında bulunmaktadır.

Düzgün olmayan dikdörtgen tahkimat alanının zemini düzeltilmiştir, buna rağmen sur çizgisinde sapmalar görülür (Fig. 6). Burada herhangi bir kazı yapılmamıştır ve yüzyıllar boyunca yıkılıp yeniden inşa edilenbu sur, Roma Dönemi karargâhının yerinin belirlenmesi için yanıltıcıdır. İlk karargâhın, bu sur içinde 17,5 hektarlık bir alanı kapladığı düşünülmektedir (Gregory 1996_a: 49). Sur duvarı, harçlı moloz çekirdek üzerine yerel kireçtaşından kesilmiş düzgün bloklarla *opus caementicium* tekniğinde inşa edilmiştir. Malzeme

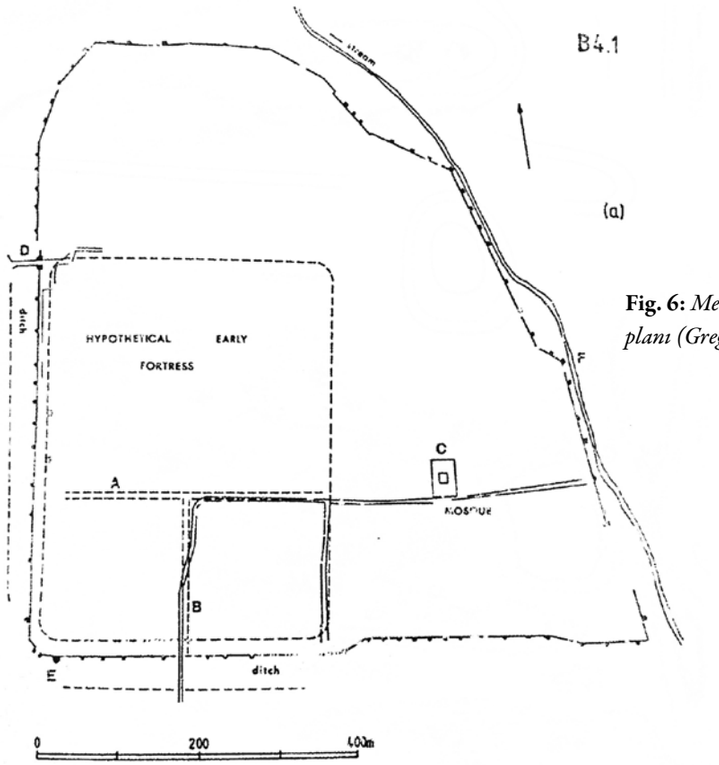

Fig. 6: *Melitene karargâhının planı (Gregory 1997: B4.1).*

ve boyutlar, yer yer değişiklik göstermektedir (Fig. 7). Hem ilk karargâhın hem de sonradan genişletilen geç dönem kalesinin batı, güney ve güneybatı girişleri bilinmektedir.

İmparator Anastasius Dönemi'nden Iustinianus'a kadar geçen sürede tüm askeri yapılar restore edilmiş ve şehir bu dönemde genişletilmiştir (Procopius: III.4.20). MS 5-6. yy. civarında yapılan bu yenilikler, bugün Eski Malatya/Battalgazi'deki Ulu Cami'nin üstünde bulunduğu alanı da kapsamaktadır. Öyle ki, caminin güney ve batı duvarları, bazı kısımlar dışında, bu dönemde genişletilen sur temelleri üzerinde yükselmektedir (Mitford 1998: 161). Cami ve Şahabiyye-i Kübra Medresesi ile bütünlük arzeden, cami ile aynı yıla tarihlenen Halfetih Minaresi modern zeminde yükselmekte iken Ulu Cami, bu kotun yaklaşık 2,5 - 3 m altında kalmıştır. Ayrıca caminin batı girişinde bulunan merdivenlerin alt seviyelerinde görülen işçilik ve kullanılan malzeme, yapının üst bölümündekilerden açıkça farklıdır.

Hemen hemen tüm sur, MS 575 yılındaki Sasani-Roma Savaşı esnasında Sasani Kralı Hüsrev tarafından yakılmış ve harabeye dönmüştür. MS 11. yy'a kadar tahribata uğrayıp yeniden inşa edilen tüm bu yapıların tarihlendirme sorununu çözmek için alanda dikkatli incelemeler yapılmalı ve gerekirse kazı çalışmaları yürütülmelidir.

Satala

İmparator Diocletianus'a kadar geçen süre boyunca, doğu sınırın en kuzeyindeki tek karargâh Satala'dır. Satala (Sadak Köyü); günümüzde Gümüşhane ili Kelkit ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Kelkit (Lykos) Nehri'nin iki kolu arasında bulunan Sadak'ın rakımı 1800 m olup, burası doğu-batı ve kuzey-güney askeri rotasının ortasındadır. Kalıcı üs olmadan önce Satala'nın Nero Dönemi'nde (MS 52-63). Corbulo tarafından, Armenia sınırında ve askeri yolların kavşak noktasında bulunması sebebiyle geçici üs olarak kullanıldığı düşünülür (Russel 1987: 249; Lightfoot 1998: 277). Kudüs Kuşatması'nın ardından *Legio XVI Flavia Firma*'nın bir kısmı MS 75 yılına kadar Syria'da kalırken bir kısmı MS 71/72 yılında buraya yerleştirilmiştir. Lejyon, Hadrianus Dönemi'e kadar Satala'da kalmış, daha sonra Samosata'ya gönderilmiş, yerine *Legio XV Apollinaris* getirilmiştir. Kalıcı karargâh, doğu sınırın düzenlendiği MS 70 yılının hemen sonrasına tarihlense de, günümüzde izlenebilen kalıntılarının çoğu Procopius'a göre Iustinianus Dönemi'ne aittir; imparator, karargâhı ve diğer yapıları MS 6. yy'da restore ettirmiştir (Procopius: III.4.4). *Legio XVI Flavia Firma*'nın ardından karargâha yerleşen *Legio XV Apollinaris*'in en azından MS 4. yy'a kadar burada kalıcı olduğu bilinmektedir. MS 620 yılında İmparator Heraclius ise Satala'yı Sasaniler'e karşı askeri üs olarak kullanmıştır (Gregory 1996_a: 42).

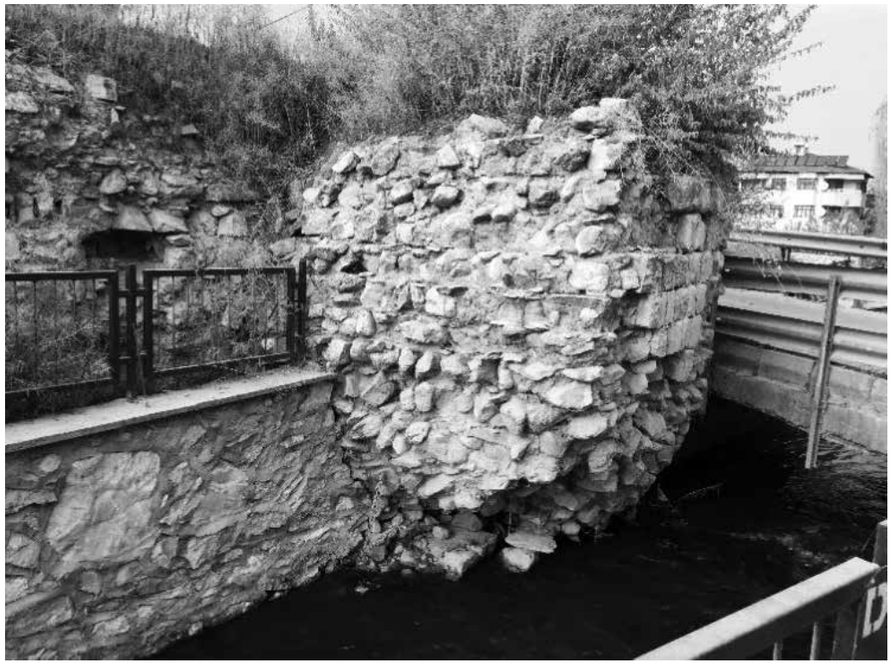

Fig. 7: *Islah edilen Derme Deresi paralelindeki gözetleme kulesinin iç çekirdeği (Kaya 2017: Lev. 45, Fig. 62).*

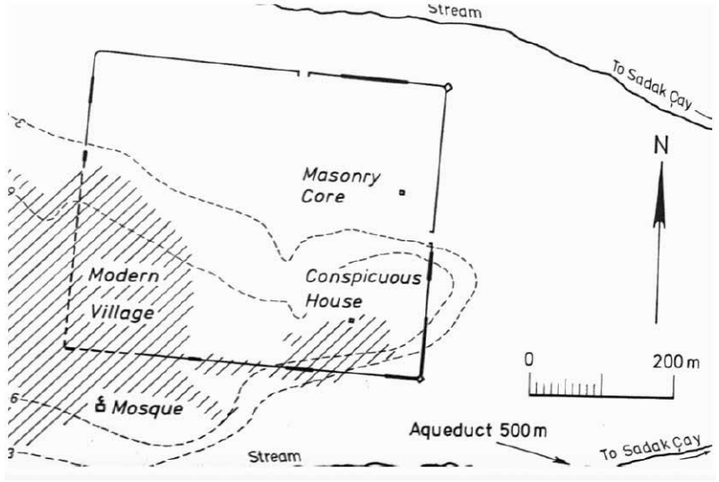

Fig. 8: *Satala karargâhının planı (Mitford 1977: Fig. 5)*

Karargâh 15,7 hektarlık bir alanı kaplar (Fig. 8). *Proteikhisma*nın (ön sur) güneybatı kısmı, modern Sadak köyü yerleşimi sebebiyle tahrip olmuştur. İzlenebilen savunma duvarları yaklaşık 4 m genişliktedir ve kireçtaşıyla harç kullanılarak örülmüştür (Fig. 9). Birbirinden 50 m aralıklarla yerleştirilen, savunma duvarından çıkıntı yapacakşekilde inşa edilmiş olan fakat bugün görülemeyen kare planlı gözetleme kulelerinin varlığı rapor edilmiştir (Mitford 1974$_a$: 226; Lightfoot 1989: 300, Lev.3; Lightfoot 1998:278).

Karargâhların Mimari ve Plan Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Samosata'da MS 72 yılından itibaren bir lejyonun yerleşik olduğu, hem dış surda doğu eyaletlerinde ender görülen *opus reticulatum* tekniğinin uygulanması ve bulunan lejyon damgalı tuğlalar hem de antik dönem tarihçilerinin metinleri nedeniyle bilinmektedir. Fakat yapılan kurtarma kazılarında herhangi bir askeri üs yapısı tespit edilememiştir. Burada geçici malzeme ile yapılmış bir karargâh olabileceği gibi, askerlerin hepsinin aynı anda bir arada olmadığı alternatif bir konaklama şekli de düşünülebilir.

Samosata gibi Zeugma'da da MS 66 yılından itibaren en azından *Legio IIII Scythica*'nın üssünün olduğu bilinmekle birlikte, kalıcı malzeme ile inşa edilmiş ve askeri üs olabilecek niteliklere sahip bir yapıya rastlanmamıştır. "At Meydanı" olarak bilinen 20 hektarlık alanda yapılan sondaj çalışmalarıyla ele geçen ve kalıcı askeri üsse ait olabileceği düşünülen duvar sıraları, yol kalıntıları, pişmiş toprak künkler, drenaj sistemi ve askeri teçhizat, lejyonun bu alanda konuşlandığı ihtimalini güçlendirmiştir. At Meydanı'nda düzgün bloklarla oluşturulmuş dikdörtgen planlı 1 hektarlık alan bir lejyonun konaklaması için yeterli değildir. At Meydanı'nda görülen teraslar da, dönem dönem birden fazla lejyonun konakladığı kentte, alan kazanmak için yapılmış olmalıdır. Zeugma'daki kazılarla ortaya çıkarılan gösterişli konutlar yüksek rütbeli Roma askerlerine aittir ve bu durum kentin

tamamının bir askeri üs olabileceğini düşündürmektedir. Lejyonerlerin kaldığı barakalar ve talim alanları ile işlikler, kentin muhtelif yerlerine dağılmış gibi görünmektedir.

Yerel kireçtaşı malzeme ile *opus caementicium* tekniğinde inşa edilen dikdörtgen planlı erken dönem Melitene karargâhı ile düzgün kesilmiş dikdörtgen kireçtaşından harçlı biçimde inşa edilen Satala; Fırat sınırında düzgün plana sahip Roma İmparatorluk Dönemi askeri üs örnekleridir. Yakın zamana kadar kesintisiz yerleşime sahne olan Melitene, savaşlar ve üst üste inşaatlar sebebiyle ağır tahribata uğramıştır. Sur duvarında üst üste yapılan onarımlar, tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Kalıcı üs, Selçuklu Dönemi'ne ait Ulu Cami'nin temeli altında olabilir. Kent içi tarım faaliyetleri ve yanlış restorasyonlar sebebiyle daha fazla zarar görmeden, burada dikkatli bilimsel çalışma yürütülmesi gerekmektedir. Satala nispeten iyi korunagelmiştir ve bugün askeri üs izlenebilmektedir. Burada 2017 yılında Gümüşhane Müzesi bilimsel kazılara başlamıştır. Iustinianus Dönemi'nde restore edilen karargâhın, bir lejyonun barınabileceği büyüklüğe ve donanıma sahip olduğu düşünülebilir.

Fırat Nehri'nin sınır kabul edildiği MS 1. y.y'ın ikinci yarısından itibaren bölgede karargâh ve kaleler inşa edilmiş ve askeri yollar düzenlenmiş olmasına rağmen burada imparatorluğun özellikle kuzey sınır bölgelerindeki gibi kesintisiz bir tahkimat yapılmamıştır. Suriye sınırından Karadeniz'e uzanan hat boyunca, nehrin sağladığı güvenlik dışında Akdeniz'deki Toroslar'ın devamı olan Antitoroslar'ın yalnızca belli yerlerden geçit vermesi, bunların da oldukça dar ve tekinsiz olması, kesintisiz sınır tahkimatının tercih edilmemesinde önemli bir etken olmuştur. Bu coğrafi yapı aynı zamanda bölgeyi iyi tanıyan ve analiz eden Romalılar için doğal menzil sağlamıştır. İmparatorluğun diğer sınır bölgelerindeki üslerde olduğu gibi doğu sınır karargâh ve kalelerinde de yerel inşaat/yapı malzemesi kullanılmıştır. Maliyeti ve iş gücünü en aza indirmek, zamandan tasarruf etmek için yapının inşa edileceği arazinin jeolojik imkanlarından da faydalanılmıştır.

Fig. 9: *Satala karargâhının kuzeydoğu köşesindeki kule (Kaya 2017: Lev. 51, Fig. 72)*

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Ammianus Marcellinus 1902
Rerum Gestrarum Libri, (The Roman History of Ammianus Marcellinus, During the Reigns of the Emperors Constantius, Julian, Jovianus, Valentinian, and Valens), (çev. C. D. Yonge), Londra.

Flavius Iosephus 1969
Bellum Iudaicum, (The Jewish War), (ed. H. St. J. Thackeray), Loeb Classical Library, Londra.

Procopius 1949
De Aedificiis, (Buildings), (çev. H. B. Dewing), The Loeb Classical Library, Londra.

Suetonius
De Vita Caesarum (Çevrimiçi), http://www.thelatinlibrary.com/suet.html

Tacitus 1962
Annales, **(The Annals), (çev. C. H. Moore - J. Jackson),The Loeb Classical Library, Londra.**
Historiae, (The Histories), (çev. C. H. Moore - J. Jackson), The Loeb Classical Library, Londra.

Modern Kaynaklar

Cowan, R. 2015
Roman Legionary AD 284-337: The Age of Diocletian and Constantine the Great.

Edwell, P. M. 2008
Between Rome and Persia. The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control, Routledge Monographs in Classical Studies, Londra ve New York.

Gregory, S.
-1996 a. *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier from AD 200-600-II,* Amsterdam.
-1996b. "Was There an Eastern Origin for the Design of Late Roman Fortifications? Some Problems for Research on Forts of Rome's Eastern Frontier. The Roman Army in the East", (ed. D. L. Kennedy), *Journal of Roman Archaeology Sup. 18:* 169-209.
-1997. *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier from AD 200-600-III,* Amsterdam.

Hartmann, M., M. A. Speidel, v.d.
-1999. "Roman Military Forts at Zeugma" *Kazı Sonuçları Toplantısı 20*, 25-29 Mayıs 1998 Tarsus: 417–425.
-2000. "Roman Military Forts at Zeugma", *Kazı Sonuçları Toplantısı 21*, 24-28 Mayıs 1999 Ankara: 337–340.
-2001. "Roman Military Forts at Zeugma", *Kazı Sonuçları Toplantısı 22*, 23-26 Mayıs 2000 İzmir: 255–259.
-2003. "The Roman Army at Zeugma: Recent Research Results", Zeugma Interim Reports, *Journal of Roman Studies Sup. 51:*100-126.
-2013. "Military Installations at Zeugma: An Overview of the Swiss Archaeological Investigations, 2001–2003", *Excavations at Zeugma III,* (ed. W. Aylward), California: 381-392.

Hodgson, N. 1989
"The East as Part of the Wider Roman Imperial Frontier Policy", *Eastern Frontier of the Roman Empire I,* (ed. D. H. French, C. S. Lightfoot), BAR 553: 177-191.

Kaya, D. 2017
Roma'nın Anadolu'daki Doğu Sınırı: Karargahlar, Köprüler ve Yol Ağlarının Arkeolojik Açıdan İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Lightfoot, C. S.
-1990. "Satala Yüzey Araştırması, 1989", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 8,* 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara: 299-311.
-1998. "Survey Work at Satala: A Roman Legionary Fortress in North-East Turkey", (ed. R. Matthews), Ancient Anatolia: *Fifty Years' Work by the British Institute at Ankara*: 273-284.

Mitford, T. B.
-1974 a. "Biliotti's Excavations at Satala", *Anatolian Studies 24:* 221-244.
-1974b. "Some Inscriptions from the Cappadocian Limes" *Journal of Roman Studies 64:* 166–183.
-1977. "The Euphrates Frontier in Cappadocia*", Studien zu den Militärgrenzen Roms II,* 38, Köln: 501-511.
-1988. "The Roman Frontier on the Upper Euphrates", (ed. R. Matthews), Ancient Anatolia: *Fifty Years' Work by the British Institute at Ankara,* Londra.

Özgüç, N. 2009
Samsat: Sümeysat, Samasota, Kumaha, Hahha, Hahhum, Ankara.

Pollard, N., J. Berry 2012
The Complete Roman Legions.

Russel, J. R. 1987
Zoroastrianism in Armenia, *Harvard Iranian Studies 5,* Cambridge- Massachusetts.

Sartre, M. 2008
"The Integration of the Client States and the Process of Provincialization", *Cambridge Ancient History XI*: 635-641.

Serdaroğlu, Ü. 1977
*Aşağ*ı Fırat Havzasında Araş*tırmalar 1975: Surveys in the Lower Euphrates Basin, O.D.T.Ü. Aşağ*ı Fırat Projesi, Ankara.

Tırpan, A. 1986
"Samosata Aşağı Şehir Sur Duvarları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 6,* 26-30 Mayıs 1986, Ankara, 1986.

Wagner, J. 2003/2004
"Samosata und Seleukeia am Euphrat/Zeugma. Entdeckung und zweiter Untergang römischer Grenzstädteam Euphrat," *Nürnberger Blätter zur Archäologie 20:* 131-155.
Yıldırım, E. 2011
Pers Hakimiyetinin Bitiminden Bizans Hakimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya.
URL 1: http://www.limes2015.org/limes/roman-frontiers-and-world-heritage/
URL 2: HARTMANN, M, M.A. SPEIDEL 2003: "The Investigations in 2003 'At Meydanı' and Surroundings", *Mavors-Institut für Antike Militargeschichte.*(Çevrimiçi), http://www.mavors.org/PDFs/ Zeugma2003.pdf